

УДК 378.12

Андрій Литвин,
Лариса Руденко,

м. Львів

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ: АКМЕОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

В умовах постійного ускладнення технології виробництва постає необхідність повсякчас підвищувати кваліфікацію працівників усіх галузей економіки та сфери послуг, а отже – вдосконалювати систему професійної підготовки. Підвищення кваліфікації здійснюється у процесі навчання і самоосвіти дорослого населення протягом усього часу активної діяльності шляхом неперервної ступеневої освіти кожної людини впродовж її життя (lifelong learning).

Загострення проблеми перепідготовки і перекваліфікації виробничого потенціалу зумовлює актуальність дослідження процесу навчання дорослих, виявлення психологічних основ навчання на етапі зрілості. Неперервність освіти передбачає пошук принципово нових рішень щодо наступності та цілісності професійного становлення та розвитку особистості, постійного поглиблення його загальноосвітніх і фахових знань; посилення індивідуального підходу в освіті; розвитку творчих здібностей фахівців. Сучасне суспільство ставить усе нові, щораз вищі, вимоги до інтелекту особистості, її мобільності, пластичності та гнучкості. Людина стає активною рушійною силою суспільного поступу лише за умов глибокого пізнання об'єктивних законів розвитку природи та суспільства, набуття глибинних знань, умінь і можливостей їх використання на благо прогресу.

Вивчення управління та самоуправління розвитком особистості здійснюється у співвідношенні його змістовних і процесуальних сторін на рівнях педагогіки (виховання й освіти дітей, підлітків та юнаків) та андрагогіки (освіти дорослих). Особлива увага приділяється виховному і навчальному середовищу, принципам його конструювання і функціонування. Сформовані у вітчизняній психології в середині ХХ ст. теорії, концепції, трактування учіння

та навчальної діяльності (Л. І. Айдарова, Б. Г. Ананьєв, Д. Н. Богоявленський, П. Я. Гальперін, Г. Г. Гранік, В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін, Л. В. Занков, З. І. Калмикова, Г. С. Костюк, Н. В. Кузьміна, Л. Н. Ланда, А. А. Люблінська, А. К. Марков, Н. А. Менчинська, Н. Ф. Тализіна, П. А. Шеварьов та ін.), а також роботи зарубіжних учених (І. Лінгарт, І. Ломпшер та ін.) є значним внеском не лише в осмислення педагогічної практики, а й у педагогічну психологію як науку, що цілеспрямовано розвивається. Велике значення для педагогічної психології мають роботи з психології навчання дорослих Ю. Н. Кулюткіна, Л. Н. Лесохіної та ін.

Б. Г. Ананьєв [1] запропонував напрями психолого-педагогічного розвитку дорослих людей: навчання дорослих на усіх рівнях освіти; перенавчання і донавчання в умовах трудової діяльності, оволодіння суміжною професією; підвищення кваліфікації кадрів, удосконалення з тієї кваліфікації, якою людина не оволоділа раніше з урахуванням найновіших досягнень науки і техніки в цій галузі діяльності. У сучасній науково-педагогічній літературі зустрічаються близькі за значенням терміни, пов'язані з неперервною професійною підготовкою: “перманентна освіта”, “підвищення кваліфікації”, “перекваліфікація”, “підготовка і перепідготовка кадрів” та ін. Усі вони стосуються освіти, яка продовжується після базової, забезпечує можливість використання кожною людиною протягом її життя різноманітних навчальних програм і дозволяє їй раціонально поєднувати освіту з самоосвітою.

Дорослий учень – особа дїездатного віку, яка в різний спосіб поєднує навчальну діяльність із занятістю у сфері праці; це соціально зрілий, у цілому сформований індивід, який уже має статус оплачуваного працівника і повноправного громадянина, діяльного члена суспільства, що має різнорідні соціальні обов'язки. На думку Л. Б. Лук'янової, дорослість пов'язують не стільки з віком людини, скільки з соціально-психологічними чинниками, які усвідомлює сама людина й визнає суспільство. Дорослими учнями є: учні вечірньої загальноосвітньої школи; студенти вечірньої, заочної та дистанційної форм навчання й екстерни ВНЗ; аспіранти; особи, які здобувають професію на

робочому місці; слухачі курсів та інститутів підвищення кваліфікації; ті, хто проходять підготовку або перепідготовку у зв'язку із змінами у змісті їх трудових функцій; особи, які опановують нову професію в курсовій або іншій формі; учасники програм рольової освіти; учасники програм неформальної освіти, що має аматорське спрямування; особи, які займаються керованою самоосвітою тощо [9, с. 73].

Результати досліджень вікової психології свідчать, що межі збереження активності й творчих здібностей можна суттєво розширити за умов певної організації життя й діяльності людини [6, с. 67-68], яка в усі періоди свого життя здатна набувати нові знання і розширювати кругозір, а в процесі трудової діяльності за потреби оволодівати новими і суміжними професіями. Особливої уваги в цьому контексті заслуговує післядипломна освіта на різних етапах життя дорослої людини.

Вікова періодизація інтелектуального розвитку дорослих свідчить про те, що зріла людина піддається і навіть потребує і виховання, і навчання, але ж ступінь сприйняття засобів педагогічного впливу в різних вікових періодах неоднаковий.

На думку науковців, проблеми професійного розвитку не лише педагогічні, а й психологічні, а саме – акмеологічні. Навчальні заклади сьогодні не можуть забезпечити випускника таким обсягом знань, якого вистачило б на весь період активної життєдіяльності. У зв'язку з інтенсивним зростанням потоку інформації через кожні 5-10 років потрібно поновлювати знання, щоб відповідати необхідним вимогам виробництва та соціальної сфери. Професійна освіта має готувати людей спроможних до навчання, тобто підготовлених до того, аби вчитися протягом усього життя. Зробити це, без сумніву, набагато складніше, ніж просто дати людям певний обсяг знань, умінь і навичок. Отже, навчальні заклади покликані навчити студентів вчитися, здобувати знання і прагнути до них.

Основними параметрами, що характеризують людину як суб'єкта навчальної діяльності, є сприймання навчального матеріалу (змісту, методів

подачі), особливості засвоєння знань і формування вмінь. Схильність до навчання формується в процесі й навчання, й учіння. Дорослій людині частіше приходить виступати в ролі суб'єкта навчальної діяльності, викликані різними мотивами і цілями. Саме тому одним із шляхів неперервної освіти дорослих є самоосвіта.

Освіта дорослих залежить від багатьох чинників, а саме: від досягнутого освітнього рівня, ступеню оволодіння професією і професійною майстерністю, основами професіоналізму, прояву пізнавальних і професійних інтересів, єдності загальної і спеціальної підготовки. Спеціальна (професійно орієнтована) підготовка спрямована на вирішення прикладних завдань підвищення продуктивності праці, а загальна освіта дорослих, яка є досягненням цивілізованого суспільства, спрямована на формування гармонійно розвиненої, духовно багаті особистості.

Організація навчання дорослих на науковій основі базується на знаннях особливостей розумової діяльності людини в різні вікові періоди. Коли йде мова про навчання та виховання дітей, не викликає заперечень потреба враховувати вікові особливості розвитку інтелекту. Стосовно ж дорослої людини й досі переважає думка про те, що її особистість сформована, а тому вікові особливості неістотні. Такий підхід заперечує акмеологія – міждисциплінарна галузь знань у системі наук про людину, яка ґрунтується саме на психології дорослих, обґрунтовує психологічні закономірності навчання на етапі зрілості (відбір організаційних форм, методів і прийомів навчання, індивідуальних і групових варіантів роботи з дорослими) і його психологічні умови (мотиви, спрямованість, інтереси, нахили, загальні й особливі здібності суб'єкта праці, організація професійного середовища, умови виховання й навчання, доступ до культурних цінностей, стан суспільства тощо).

Акме (ακμῆ) – древньогрецьке слово, що означає “вища точка, розквіт, зрілість, найкраща пора”. У психологічній науці термін “акме” означає “соматичний, фізіологічний, психологічний і соціальний стан особистості, який характеризується зрілістю її розвитку, досягненням найбільш високих

показників у діяльності, творчості” [6., с. 14-15]. Цей стан пов’язаний з віком людини і припадає приблизно на період від 30 до 50 років. У деяких випадках, особливо коли йдеться про представників творчих професій, цей віковий період, як правило, тривати довше. Таким чином, вершина зрілості (акме) – це багатовимірний стан людини, який охоплює тривалий етап її життя і показує міру її реалізації як громадянина і фахівця в певній галузі діяльності. Щоб зрозуміти людину в цілому як володаря і носія усіх своїх іпостасей, осмислити всю складність залежностей між ними, необхідно мати єдину картину вивчення особистості на етапі зрілості різними науками.

Сучасна акмеологія – наука про феноменологію, закономірності й механізми розвитку людини на рівні зрілості та особливо при досягненні найбільш високого рівня в цьому розвитку – виникла на стику природничих, суспільних і гуманітарних дисциплін. Як науку про “період розквіту” акмеологію цікавить передусім те, в якому віці люди різних професій досягають цього періоду і як довго перебувають на цьому рівні. Та головною акмеологічною проблемою є не відрізок життєвого часу, а стан духу особистості, який може перетворити будь-який період у період розквіту. Крім того, акмеологія займається з’ясуванням характеристик, сформованих у людини протягом попередніх вікових періодів, аби вона в усіх відношеннях змогла успішно проявити себе на рівні зрілості. Отже, в основі акмеології лежить психологія розвитку дорослої людини, який залежить від того, як особистість формує, усвідомлює й реалізує свої потреби, здібності та інтереси, якої мети прагне і яким чином її досягає [4, с. 87].

До базових понять і категорій акмеології належать зокрема акмеологічні умови й акмеологічні чинники. Під акмеологічними умовами розуміють значущі обставини, від яких залежить досягнення високого рівня прогресивного розвитку зрілої особистості й особливо її професіоналізму. Акмеологічні чинники мають характер рушійних сил і є головними детермінантами цього процесу. Найважливішими чинниками є прагнення до самореалізації, високі особистісні та професійні стандарти, високий рівень

професійного сприйняття і мислення, престиж професіоналізму, а також усі суб'єктивні риси, які сприяють зростанню професійної компетентності. Таким чином, акмеологічні умови і чинники близькі за своїм змістом, але не тотожні, оскільки умови є об'єктивними стосовно особистості майбутнього фахівця, а чинники мають суб'єктивний характер [5, с. 74-75].

А. О. Деркач і В. Г. Зазикін розглядають акме як професійну компетентність і виокремлюють загальні та специфічні акмеологічні інваріанти професіоналізму. Загальні не залежать від специфіки діяльності та властиві фахівцям будь-якого профілю (сила особистості, розвинена антиципація, високий рівень саморегуляції, вміння приймати ефективні рішення, креативність, висока й адекватна мотивація досягнень). Специфічні акмеологічні інваріанти відображають зміст і вимоги професійної діяльності (висока комунікабельність, проникливість, стресостійкість тощо) [5, с. 61]. Водночас акме в цьому сенсі є важливим складником професіоналізму, сферою професійної майстерності, системою знань, яка постійно збагачується і дозволяє виконувати професійну діяльність з високою продуктивністю. Іншими словами, це вміння використовувати знання на практиці з високою ефективністю, *ефективно діяти у сфері цього професійного знання* [5, с. 112]. Як бачимо, таке тлумачення збігається з традиційним розумінням професійної компетентності фахівця.

Український учений В. М. Антонов запропонував термін “кіберакмеологія”, що базується на основних принципах таких наук, як кібернетика, акмеологія, синергетика, біхевіоризм, когнітологія тощо. Об'єктом цієї науки є методи створення архітекτονіки для креативного саморозвитку людини як особистості на еволюційному шляху розвитку творчої зрілості через впровадження математичних акме-систем. Концепція кіберакмеології базується на здібностях особистості, її таланті та їх моделюванні засобами сучасних інформаційних технологій через досягнення акме-точок знань людини в різних галузях і ситуаціях та представлення моделі філо- і онтогенезу людини у вигляді кіберакмеологічної інформаційної системи [2].

Теоретичні та практичні проблеми освіти, навчання і виховання дорослих охоплює галузь педагогічної науки андрагогіка (від грец. *άνήρ* (*άνδρος*) – доросла людина і *αγωγή* – вести). Поняття «андрагогіка» ввів у науковий обіг німецький історик педагогіки К. Капп у 1833 р. (книга «*Platon's Erziehungslehre, als Pädagogik für die Einzelnen und als Staatspädagogik*») і розвинув у теорію освіти для дорослих американський педагог М. Ноулз, який у 1973 р. опублікував працю “Дорослий учень. Забутий – покинутий” [10, с. 5]. Термін відразу викликав бурхливу дискусію. Відомий філософ і педагог І. Гербарт заперечував саму ідею вивчення і розвитку освіти дорослих як специфічного предмета [10, с. 13]. У першій половині XIX ст. освіта дорослих не отримала широкого розповсюдження, і термін не набув поширення [7, с. 91]. Друге народження андрагогіки відбулося в 1920-і роки, зокрема в Німеччині. У цей період освіта дорослих стала об’єктом теоретичних досліджень про те, чому, для чого і як навчати дорослих.

Системні дослідження андрагогіки за рубежом розпочалися в другій половині XX ст., коли значно розширилась сфера формальної і неформальної освіти дорослих, що потребувала спеціальних досліджень в інтересах підвищення ефективності навчального процесу, осмислення традиційної педагогічної проблематики у світлі ідей безперервної освіти. Основними напрямками андрагогічних досліджень є емпіричний і теоретичний (герменевтика). Першим емпіриком вважається Е. Торндике, до лідерів герменевтичного напрямку належить Е. Ліндеман.

Один з перших теоретиків української андрагогіки М. Галущинський дослідив цілі й методи виховання народу, значення народної освіти та національного виховання, місію культурно-освітніх товариств у цьому процесі. Крім практичної просвітницької діяльності, яка була поширена в Україні, М. Галущинський дослідив і розкрив особливості навчання дорослих (“Народна освіта й виховання народу. Методи і цілі”, “Учителі народної освіти”), вивчав закономірності духовно-інтелектуального самовдосконалення носіїв і творців

фахових знань. Значних успіхів досягла в андрагогічній діяльності Х. Алчевська [3, с. 22].

Сучасна Енциклопедія освіти (2008 р.) подає таке визначення андрагогіки – “вікова та педагогічна галузь психолого-педагогічних досліджень теоретичних і практичних проблем освіти і виховання дорослих людей” [3, с. 22]. У спеціальній літературі використовуються також терміни «педагогіка дорослих», «фахове вдосконалення» тощо. Вивчення науково-методичної літератури свідчить, що дослідники розглядають андрагогіку як самостійну науку і наукову дисципліну, як область наукового знання і галузь педагогічної науки, як сферу соціального знання і гуманітарну сферу знання [8, с. 11]. В одному й тому ж дослідженні андрагогіка може розглядатися з різних боків: як напрям в системі наук про освіту, навчальна дисципліна, наука про освіту дорослих. Подібна розбіжність думок актуалізує потребу подальшого вивчення теоретико-методологічних засад цієї наукової дисципліни.

Андрагогіка покликана з'ясувати психолого-педагогічні закономірності, соціальні й психологічні чинники ефективності освіти, навчання і виховання дорослих, розробляти методи, системи навчально-виховної роботи з окремими особами і групами у віці від студентського до похилого віку, враховуючи своєрідність педагогічних ситуацій: сформованість особистості, наявність життєвого досвіду, культурні, освітні, професійні запити, переважання самоосвіти та самовиховання тощо [3, с. 22].

У світлі окресленого, освіта дорослих – це пролонгований процес розвитку людини (особистості, громадянина, індивідуальності, фахівця), який відбувається протягом усього життя. Причому визначення варіативних підходів до відбору змісту навчання відбувається з урахуванням специфіки використання системи неперервної освіти в цілому та її окремих компонентів. Філософсько-педагогічна ідея неперервної освіти поєднує кілька напрямів: пролонговане цілеспрямоване засвоєння особистістю соціокультурного досвіду з використанням усіх ланок освітньої системи; дотримання принципів організації чинної системи освіти, освітньої політики, спрямованої на

створення умов для навчання людини впродовж усього її життя; забезпечення логічного взаємозв'язку і наступності різних ланок освіти [9, с. 74-75].

В андрагогічному сенсі завданнями неперервної освіти є не лише навчання дорослих, а й визначення оптимальних умов їхнього навчання, закономірностей педагогічного управління сприйняттям ними інформації, особливостей психічного та інтелектуального розвитку людини в різні періоди життя і потенціальних можливостей розвитку дорослої особистості.

Об'єктивні зміни в освітній сфері, розвиток ідей андрагогіки у вітчизняній і світовій науці дозволили виявити закономірності, які слід враховувати при навчанні дорослих: доросла людина, яка навчається, відіграє головну роль у процесі навчання; прагне до самореалізації, самостійності, самоврядування й усвідомлює це цілком реально; вона володіє життєвим (побутовим, соціальним, фаховим) досвідом, що може бути використаний як важливе джерело самонавчання як її самої, так і навчання її колег; розраховує на невідкладне застосування отриманих у ході навчання вмінь, знань і навичок; навчається для вирішення важливої життєвої проблеми і досягнення конкретної цілі. Навчальна діяльність дорослого значною мірою детермінується часовими, просторовими, побутовими, фаховими, соціальними чинниками, одні з яких або обмежують, а інші – сприяють процесу навчання. Сам же процес навчання дорослого організований у вигляді спільної діяльності тих, хто вчиться і тих, хто навчає [11, с. 406].

Слід враховувати, що значне місце в житті дорослої людини займає професійна діяльність. У професії життєва позиція визначається залежно від знайденого людиною унікально-індивідуального способу вираження свого “я” (самовираження) в умовах суспільно заданої спеціальності (професії). У професійній діяльності особистість розвивається, і відповідно до цього засвоюються не лише способи й алгоритми вирішення професійних завдань, удосконалюється система професійних умінь і навичок, а й набуваються нові знання, розширюється світогляд, розвиваються складні загальні та специфічні можливості, зміцнюються індивідуально-ділові професійно значущі якості, що

в результаті зумовлює зміни в системі потреб і цінностей суб'єкта праці, мотиваційній сфері особистості, підносячи останню на якісно новий рівень. Це й дозволяє досягнути найвищих рівнів у розвитку особистості.

Таким чином, дослідження психологічних засад андрагогіки безпосередньо пов'язане з вирішенням проблем психології дорослого віку, а на їх основі – акмеології, котра пояснює можливості зростання людини в пору розквіту її творчих сил, визначає міру особистісного потенціалу в різні періоди життєвого циклу. Основним видом діяльності дорослої людини є праця, провідний чинник, що зумовлює її розвиток. Під впливом праці відбувається формування життєвої позиції, ціннісних орієнтацій людини, визначення планів на майбутнє, тобто соціалізація особистості. Але вплив праці посилюється пропорційно підвищенню освітнього рівня. Два ці процеси – професійна й освітня (самоосвітня) діяльність дорослої людини є нерозривними і мають розглядатися комплексно. Лише за таких умов людина, фахівець може досягти найвищих показників (акме) в особистісному розвитку, професійній компетентності, найбільш повно реалізувати свій творчий потенціал.

Література

1. Ананьев Б. Г. Интеллектуальное развитие взрослых как характеристика обучаемости // Сов. педагогика. — 1969. — № 10. — С. 162.
2. Антонов В. М. Интеллектуально-математичний менеджмент. Кіберакмеологічна концепція : монографія / Антонов Валерій Миколайович. — К. : КНТ, 2007. — 528 с.
3. Болтівець С. І. Андрагогіка / С. І. Болтівець // Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень ; [заст. голов. ред. : О. Я. Савченко, В. П. Андрущенко ; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва]. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 22.
4. Васьковская С. В. Периодизация развития личности / С. В. Васьковская // Психологія особистості : словник-довідник / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. — К. : Рута, 2001. — С. 85—87.
5. Деркач А. А. Акмеология : учеб. пособ. / А. А. Деркач, В. Г. Зазыкин. — СПб.: Питер, 2003. — 256 с.
6. Дьяченко М. И. Психологический словарь-справочник / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. — Мн. : Харвест, М. : АСТ, 2001. — 576 с.
7. Змеев С. И. Андрагогика : основы теории, истории и технологии обучения взрослых. — М.: ПЕР СЭ, 2007. — 272 с.

8. Кукуев А. И. Андрагогический подход в педагогике. — Ростов-на-Дону : ИПО ПИ ЮФУ, 2009. — 328 с.
9. Лук'янова Л. Провідні особливості навчання дорослих / Лариса Лук'янова // Освіта дорослих : теорія, досвід, перспективи : зб. наук. пр. — К.— Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2009. — Вип. 1. — С. 72—79.
10. Основы андрагогики / под ред. Колесниковой И. А. — М. : «Академия», 2003. — 240 с.
11. Сігаєва Л. Є. Використання педагогічних технологій у навчанні дорослих / Л. Є. Сігаєва // Педагогіка і психологія професійної освіти : результати досліджень і перспективи : зб. наук. пр. ; [за ред. І. Зязюна та Н. Ничкало]. — К. : НТУ «ХПІ», 2003. — С. 404—411.

Определены андрагогическая и акмеологическая модели обучения взрослых, которые рассмотрены в контексте непрерывного образования. Актуализируется важность обучения взрослых в связи с требованиями рынка труда. Предложенные подходы применяются в процессе обучения взрослых в высших учебных заведениях, а также в системе переподготовки и повышения квалификации.

Ключевые слова: андрагогика, акмеология, обучение взрослых, непрерывное образование.

Andragogical and akmeological model of adults' teaching in way of examining them in the context of the continuous education are appoints. The adults' teaching importance is really topical in connection with the necessities of labour-market. The pedagogical technologies offered are used in the process of adults' teaching in the highest educative institution and in the system of the retraining and rising qualification also.

Key words: andragogy, akmeology, adults' teaching, lifelong learning.